

הכל הולך

ארנסט גלנר

על-פני השטחיות החלקה כשמן של המאה התשע-עשרה, ניצורה פתאום איזו קדחת והצמיחה כנפיים. איש לא ידע בדיוק מה עומד להתרחש; איש לא יכול היה לומר אם תהיה זו אמנות חדשה, מוסר חדש או, אולי, שידוד-מערכות חברתי. לכן, כל אדם אמר מה שהיה נוח לו לומר. ואולם, בכל מקום ומקום קמו בני-אדם וביקשו להיאבק בישן. ובכל מקרה נמצא האיש המתאים לאותו עניין; והחשוב מכל: גברים בעלי חרות יוזמה מעשית נועדו ועשו יד אחת עם בעלי חרות יוזמה רוחנית. נתפתחו כשרונות, שעד אז הוחנקו או שלא השתתפו בחיים הציבוריים. שונים היו זה מזה בתכלית ויעדיהם מנוגדים ניגוד גמור. מהם שאהבו את העל-אדם ומהם שאהבו את התת-אדם; עסקו בפולחן הבריאות ובפולחן השמש, והעלו לדרגת פולחן את עדינותן של עלמות חולות-ריאה; התפעלו מאמונה בגיבור ומן האמונה הסוציאלית בכל אדם ואדם; בעת ובעונה אחת היו מאמינים ומפקפקים, טבעיים ומצועצעים, חסונים וחולניים; חולמים היו על שדרות של ארמונות, על גנים סתוויים, על ברכות זכוכית, על אבני-חן, חשיש, מחלה, דימונים; אך גם על מרחבי ערבה ואופקים עצומים; על כורי ברזל ומפעלי מתכת; על מתאבקים עירומים, מרידות של עבדים, זוגות קמאיים ועל - ניפוץ סדרי החברה. כמובן, אלה היו סתירות וקריאות-קרב שונות ומשונות, אך בנשמת אפן היה מן המשותף; אם תנתח את הזמן שהוא תגיע לתוצאה חסרת שחר כגון עיגול מרובע, העשוי כביכול ברזל עצי - אך לאמתו של דבר הותך ונתמוג הכל לידי משמעות מהבהבת. אשליה זו, כפי שנתגלתה בתאריך המגני של מפנה המאות, היתה כה עזה, שחלק מן האנשים התנפלו בהתלהבות על המאה החדשה, הלא משומשת עדיין, וחלקם ביקשו עוד לחטוף וליהנות מן הישן, כאנשים העומדים לעבור לבית חדש - ובין שני אופני ההתנהגות לא הורגש הבדל ניכר.

רוברט מוסיל, האיש בלא תכונות (תרגם אברהם כרמל),
א, הוצאת 'שוקן', ירושלים ותל-אביב 1988, עמ' 58-59.
אנו מודים להוצאת 'שוקן' על הרשות להשתמש בתרגום.

* המאמר תורגם בידי שולמית עמיר-זרמי מתוך: Ernest Gellner, 'Anything Goes',
TLS: The Times Literary Supplement, June 16 1995, pp. 6-8

על פי האמרה הישנה ההיסטוריה חוזרת על עצמה: פעם בתור טרגדיה ואחר כך בתור פארסה. במקרה שלפנינו יתכן שהסדר הפוך: בתחילה זה היה ללא ספק משעשע; היה טוב להמיס את הוודאיות הבוטחות-מדי של המאה התשע-עשרה ואכן המודרניזם של 'סוף המאה' עשה זאת. בסיבוב הגוכחי, לעומת זאת, כבר לא כל כך ברור אם עוד נותרו ודאיות לקעקוע. הספקנות ההופכת על פניהן את האמתות המקובלות פועלת עתה במתכונת של בומרנג: בקעקוע של אמות המידה לביקורתיות תבונית כלשהי היא מאשרת מראש כל התפנקות אינטלקטואלית שרירותית.

הרלטיביזם המוחלט מסתיים במתן הכשר לדוגמטיזם הזול. אם הכל הולך, גם מותר לך להיות דוגמטי לחלוטין ככל שתחפוץ: הרי בוטלו אמות המידה הביקורתיות עצמן; אולי פעם הן הרתיעו אותך, ועכשיו מה יעצור בעדך? מי שינסה לרסן אותך בשם העובדות או ההיגיון יוקע כפוזיטיביסט, אימפריאליסט או שניהם גם יחד, שהרי ככלות הכל האובייקטיביזם עמד לשירותה של השררה. המתירנות המוחלטת סופה בדוגמטיזם שרירותי.

'סוף המאה' היה משחרר. 'סוף האלף' עלול להיות הרסני במזיד. עלינו להיזהר מפני אחדים מאלה שמינו עצמם למשחררינו. יתכן שהלוך רוח זה איננו הלוך הרוח השליטי, אך בתחומי דעת מסוימים, בקרב החוגים של מדעי הרוח, מדעי החברה והפילוסופיה, מרעישים עולמות עד כדי כך שאפשר לחשוב כי אכן הוא הלוך הרוח השליטי. מאחר שאנו שוללים השתררות בעולם, עלינו גם לכפור בחוק הסתירה. זה נראה הקש משונה, ובכל זאת יש לו מעין היגיון ביזרי: האירופים הקשיבו לפילוסופים שאמרו להם כי עליונותם היא-היא גם נצחונה של התבונה עלי אדמות; אם כך אולי ראוי שקצה של העליונות הזאת יביא עמו גם כפירה בתבונה. כך או כך, הטיעון חוזר אל עצמו.

אין ספק, המצב הנפשי דומה להלוך הרוח שתיאר רוברט מוסיל בבהירות רבה כל כך, אולם מאז חלפו מאה שנים ועתה אנו נמצאים בסוף אלף ולא רק בסוף מאה. כשהתקרבה שנת אלף לספירה חזו באירופה את קץ העולם, אך הציפייה לא התגשמה. אני חושש כי בכוא שנת אלפיים הם אינם צופים כי סוף העולם קרב, אך הפעם זה יקרה. על כל פנים, אינני רוצה לתרום להתפוררותו של העולם באמצעות הצטרפות לדחיית כל סדר, עקיבות ואובייקטיביות.

קשה לשים את האצבע על עקרונותיו של הלוך רוח סופני זה בגרסתו בת זמננו, כפי שהיה קשה לעשות זאת גם בימיו של רוברט מוסיל; יש לנו שמות, כגון 'פוסט-מודרניזם', אך לא קל להבין מה לכל הרוחות הם מייצגים. ברצוני לנסות ולהגדיר את יסודותיו של נזיר המכשפות הזה.

הכמיהה לכפרה פוסט-אימפריאלית היא ללא עוררין אחד מן היסודות של הלוך הרוח או האווירה שלפנינו. בעידן האמונה הקודם שלט המערב בעולם. עתה רבים מאלה שחשו בנוח בעולם ההוא מבקשים לכפר על מה שנעשה, ועוד יותר - לכפר על המחשבות דאז. במובן מסוים חטאי המחשבה נתפסים כמתועבים יותר מאשר חטאי

המעשה. הם מוסיפים עלבון על פשע, והעלבון ממשיך לצרוב גם אחרי שפגיעתו הממשית של הפשע היתה לנחלת העבר.

כאשר המערב שלט בעולם לא נחה דעתו מן ההשג הזה לכשעצמו. כובשים אחרים בעבר אולי היו מסתפקים בכך, אולם לו לא היה די בהיותו המנצח ובטובות ההנאה שרכש מתוקף שררתו. בצורה משפילה למפסידים ולקורבנות פותחה תאוריה שאשררה את השררה הזאת והפכה אותה לגילוי של צו שנגזר מן התהליך ההיסטורי עצמו, לפרי האבולוציה, לתולדה מטבעם של הדברים, ולא דווקא תוצאה של ניצחון מקרי. בשרשרת קיום עצומה הוצבו המנצחים מעל המובסים.

במשך תקופת זוהרו האמין המערב בקדמה. זו היתה התאודיציאה שלו, ההצדקה החדשה לדרכיהם של האלהים או העולם לנהוג באדם. פשר החיים היה אמור להימצא בחתירה מוצלחת כלפי מעלה. שליטת המנצחים היתה פועל יוצא מכך שהם התקדמו יותר מכל האחרים לאורך המסלול שהותווה לאנושות. הנחשלות היתה היפוכה של הקדמה, וכך הקורבנות לא היו רק מפסידים, אלא גם מקוללים ונדונים שתהליך קוסמי הרץ את גורלם.

זה היה הכתם המתמיד שהטביע הקולוניאליזם התעשייתי על קורבנותיו: הם היו בני אנוש, אך במידת-מה פחותים באנושיותם לעומת אלה שהוכיחו עצמם בטפסם לשלבים גבוהים יותר בסולם האבולוציוני. שררה היתה אות להיותך נבחר, בעל מעמד רם יותר בשרשרת הקיום. משא שיפוטי-פילוסופי כבר הוטען אפוא על המושג 'נחשלות', ועל כן בבוא העת היה צורך להמציא מונח חדש שיאפשר לדבר על כך בלי שישתמר, כך קיוו, המטען הרגשי שנכרך במושג. זה כמובן מקור המילה 'תת-פיתוח' (under-development).

בהחלט אפשר להבין מדוע יבקש אדם להתרחק מדירוג מקומם שכוה. אולם מדוע עלינו להרחיק לכת לכיוון הנגדי עד כדי רלטיביזם מוחלט? ככל הנראה זהו מהלך ההנמקה לכך: נניח שישנן אמיתות אובייקטיביות, אוניוורסליות ומוחלטות; נניח למשל ששתיים ועוד שתיים שווה ארבע, תמיד, יהא אשר יהא, בכל תרבות ובכל הקשר. לכאורה זה נראה בלתי-מזויק למדי ואכן באורח רגיל זו בדיוק אמונת רובנו; אך עצרו: אולי משהו, באיזשהו מקום, שולל קטע זה של אריתמטיקה? או אף גרוע מזה: אולי ישנה קהילה שלמה שכולה ביחד שוללת אותו, לפחות בהודמנות מסוימת?

קיבוץ אנושי מאוחד באמונה הוא תרבות. זו משמעות המונח. ובאופן מיוחד, קיבוץ אנושי מאוחד באמונה שקרית הוא תרבות: אמיתות, בעיקר אמיתות שאפשר להוכיחן, הן זמינות לכל אחד לחוד ולכל בני החברה יחדיו ועל כן הן אינן מגדירות המשכיות כלשהי על יסוד של אמונה; לעומת זאת טעויות, במיוחד טעויות דרמטיות, הן יחודיות לתרבות. יש נטייה להופכן לסימני ההכר של קהילייה ונאמנות. הודאה באבסורדי מקנה אישור מעבר אינטלקטואלי דרך שער הכניסה אל תוך שורותיה של קהילייה המוגדרת במחויבות לאמונה זו.

כאן הצרות מתחילות: אם נעמוד על כך שאמונה אקסצנטרית זו היא שקרית,

נמצאנו חורצים לשבט את דינה של תרבות שלמה. אנו מוציאים אותה מכלל האנושות או לכל הפחות משייכים אותה לדרגה נחותה יותר, מפני שהיא נחשלת, מפגרת, מתאימה לקולוניזציה. אין לסבול זאת עוד. אם כך, מה החלופה? להכיר בכך שכל התרבויות תקפות במידה שווה: להבין כי הן עצמן נושאות עמן את אמות המידה לתקפותן, ולכן אין לשפוט אותן מבחוץ או לדון אותן לכף חובה בשם אמות מידה שסוברים כי הן אוניוורסליות (אך לאמתו של דבר הן אינן אלא כלים לשליטה ולגיצול). כבוד לאחרים גורר אפוא רלטיביזם.

הטיעון גרָאָה משכנע למדי ואכן רבים מאמצים אותו. אף על פי כן העמדה הזאת כרוכה בבעייתיות לא מבוטלת, הן מעשית והן תאורטית. ראשית, מוטבים רבים של הרלטיביזם הזה אינם ששים ליהנות ממנו, וקרוב לוודאי שזה המצב ברוב המקרים. להפך: הם להוטים מאוד לרכוש לעצמם טכנולוגיה המביאה עמה עוצמה כלכלית וצבאית.

שנית, במקרים רבים מאוד התרבויות האחרות האלה מלכתחילה ומתוך הגיון הפנימי לא היו רלטיביסטיות ולא דגלו בשוויון בין-תרבותי. הדירוג בין הכתות שבתוכן, תחת שם זה או אחר, אולי משקף מרחק רב מאוד מעמדה המייחסת כבוד שווה לכל שונות; ואפשר כי מושגיהן בדבר 'ברברים חיצוניים' כלל אינם מתקרבים למתחייב מעמדה אוניוורסלית של דרך ארץ כלפי כל תוצריה התרבותיים של הרוח האנושית. כך קורה כי מצד אחד עו רצונו של הרלטיביסט האַקוֹמְנִי שלנו לכבד את כל מערכות האמת והערכים, מתוך עניין להימנע מביזוי של בני אנוש כלשהם - nihil humanum etc. - ומצד שני הוא מוצא עצמו חוטא באותו החטא שהוא עצמו ביקש להימנע ממנו: התרבויות שהוא תומך בהשתמרותן (או רבות מאוד מביניהן) הן עצמן חוטאות באותו חטא, וכך תמיכתו בהשתמרותן מחייבת אותו לבזות את מה שהן מבזות בתחומן או מחוץ לתחומן.

יתר על כן, בין אם הדבר קביל ובין אם הוא אינו קביל, לאסטרטגיה הרלטיביסטית יש משמעות רק בעולם של איי תרבות שיש אפשרות סבירה לזהותם ולהבדילם זה מזה. אתה יכול להתנהג ברומא כמו רומאי, בתנאי שאתה פחות או יותר יודע מה הם גבולותיה של רומא. אולם בעצם עולמנו אפילו איננו מתקרב לתיחום שכזה; הוא מורכב מיחידות תרבותיות חופפות זו לזו במידה זו או אחרת ומשתנות במהירות, ותהליכי ביקוע או היתוך מתחוללים בהן לעתים קרובות. הבחירה איננה בין הפולחנים של רומא לפולחניה של איוו עיר אחרת, אלא בין צדדים למחלוקת פנימית בתוך רומא. המתכון הרלטיביסטי איננו עוזר לך לבחור, גם אם אתה מאמין בו, מאחר שהוא אינו מספק אלא המלצה המבוססת על ההנחה בדבר קיומן של יחידות נתונות ברורות, אולם המחלוקות המודרניות אינן מתאפיינות בחלוקה ברורה שכזאת. הרלטיביזם הוא אפוא חסרת-ועלת, גם לולא היו בו מומים אחרים.

הבה נגיה למומיו ונבחן את שורשי הפופולריות שלו. מלבד בקשת הכפרה יש כאן מה שאולי אפשר לכנות החולשה האמריקנית. אמריקה מתאפיינת בנטייה חזקה ומובהקת למדי לייחס לעצמה מוחלטות (וייתכן שהדבר טיפוסי גם לתרבות אחרות

של מתיישבים אירופים באזורים דלילים באוכלוסיית ילידים או באזורים ריקים לחלוטין). באורח ידוע לשמצה, האבחנות המוסריות והפוליטיות של אלה שהכריזו על עצמאות ארצות-הברית היו בעיניהם מובנות מאליהן ואוניוורסליות לכל בני-האדם, והם אמרו זאת במצח נחושה במסמך שהוא אולי הטקסט החילוני המצוטט והמשועתק ביותר בתולדות האנושות.

מסיבות רבות עניין וחשיבות, התפתחו אינדיווידואליזם מסוים וגישה רציונלית ונעשו דומיננטיים במושבות הצפון אמריקניות עוד בעת שהן היו רק התאגדויות של איכרים חופשיים, אף על פי שהתפתחויות כאלה אינן שוררות בדרך כלל אלא בתנאים של תיעוש מוצלח. במילים אחרות, אמריקה נולדה מודרנית: הליברליות שלה לא היתה סטייה מן המוסכסם, אלא היא היתה האורתודוקסיה שלה. תאורטיקנים רבים כבר ציינו פרדוקס בסיסי זה, ויש לו השלכות אחדות: לחברות אירופיות ליברליות יש זיכרון רענן למדי בדבר אותו 'משטר ישן' שהן גברו עליו, ומכאן שיחסיותם ההיסטורית של הערכים החדשים אף היא זכורה להן היטב. לאמריקנים אין זיכרון שכזה. הם אולי ניצחו את ג'ורג' השלישי, אך אין להם מושג ברור בדבר סיבה של החברה שהוא יצג, ובעצם אבות אבותיהם של האמריקנים בני זמננו לא ברחו משושלת הנוכרי, אלא משושלת רומנוב או משושלת הבסבורג. לפיכך, מבחינתם האינדיווידואליזם הרציונלי והליברלי איננו מייצג מצב אנושי אחד מני רבים, אלא הוא-הוא המצב האנושי בה"א הידיעה.

זו אשליה, כמובן. אינדיווידואליסט שמוכן מאליו בעיניו כי הוא חופשי לתור אחר אושרו, לבחור לעצמו את מטרותיו ואמונותיו ולראות בממשל עניין של תועלת ציבורית - איש כזה איננו 'אדם באשר הוא אדם', אלא הוא משתייך לסוג לא שכיח של בני אנוש. כאשר העובדה הזאת נחשפת, בשלב מתקדם זה או אחר של החינוך, התגלית מועדת לבלבל בתחילה ואחר כך לשכר.

גילוי השונות העמוקה בחזונותיהם של בני-האדם בא בהפתעה מהממת. אפשר לחזות אותו בתור שחרור עצום, אך גם בתור התכוננות מוסרית שהתכחשות לה פירושה זלוול באחרים ועל כן היא ראויה לגינוי חמור. כאשר נוספת על כך במשולב וללא הפרד גם השאיפה לכפר על שטלסנות המערב ועל ההנחה בדבר עליונותו, הרלטיביזם מצטייר לבסוף בתור התגלות מוסרית מחייבת והתנערות ממנו נראית לא תקינה או לא נכונה מבחינה פוליטית (Politically Incorrect). כך אנו מוצאים אפוא קהל לקוחות רחב ולהוט - צרכני הרלטיביזם הקל והנות.

יש מקור חברתי נוסף לפופולריות של הרלטיביזם: כשלונם של המדעים החברתיים. כאשר אמריקה ירשה ב-1945 את מנהיגות העולם ואת 'עולו של האדם הלבן' (עתה בצורה של סעד לארצות תת-מפותחות) נלוותה לדבר תקווה שהמאמץ הנדרש ייעזר בהבנה סוציולוגית. טלקוט פרסונס התאים את תורת נֶבֶר לשם הבנתו של עולם מיוסר מתבלי תיעוש, ובעיני האנשים סביבו הוא היה 'ניוטון של הסוציולוגיה' והם-עצמם - 'החברה המלכותית למדעים'. מדעי הטבע הם טכניים באופיים ומי שאינו עוסק בהם איננו מסוגל להבין את שפתם, ואם כך - ראוי שמדעי החברה ידמו להם. אולם לאמתו של דבר האנשים האלה לא השיגו דבר למעט

פיתוחו של ז'רגון שמעלתו היחידה טמונה בסגירותו. מעולם לא התגלו העקרונות הניוטוניים המקווים. הם הרסו את סגנון הכתיבה במדעי החברה, אך לא חיללו פריצת דרך קוגניטיבית כלשהי.

מה לעשות? לא היה אפשר להציע הכללות מדויקות או אפקטיביות, אך היה צורך בחידושים מקצועיים כלשהם לשם הצדקת המקצוע. על כן מדעים חברתיים רבים נסוגו אל המגמה להראות כיצד (לפי הטענה) חברות בונות את עולמותיהן. המילים 'ההבניה החברתית של המציאות' נהפכו למילות מפתח. המהלך הזה אפשר לאנשי המדעים החברתיים לטעון שיש להם משהו חשוב לספר לנו ובלעדיהם לא נדע אותו. מדעים חברתיים רבים מתאפיינים בטענה מעין זו בדבר תרומתם המיוחדת לידע האנושי. הם מספרים לנו כיצד אנו מכוננים את עולמנו, בעוד אנו חשבנו קודם לכן בנאיביות שהוא התקיים בלעדינו. אולם זה הפך את כל העולמות נבראי-החברה הללו לשווים במעמדם.

חביבה עלי דוגמת הישיבה המבהירה כיצד זה פועל. נניח שאתה אומר למישהו ל שבת. אין בכך כל בעיה או מסתורין. אתה יכול להניח בנאיביות כי שום דבר אינו מוסתר ושום דבר איננו דורש הסבר. הו, כמה שאתה טועה! כשאתה מתיישב הוא יודע שהוא מתיישב, הוא תופס את המושג של הישיבה, שהוא הולק אותו עם שאר בני תרבותו, וכביכול לאור הדרכתו של המושג הזה הוא עושה את מעשהו. ללא המושג, אין פעולה כלשהי, יש רק מצב פיסיקלי אינרטי.

מה פירוש יושב? להניח את ישבנך במגע מתמשך עם כיסא. כך עורבו מיד ובהכרח עוד שני מושגים. מושג הכיסא מתקשר עם מעמד - יש אנשים שאינך יכול להתיישב ראשון בנוכחותם. המושג גם מתקשר לגבול התרבותי המפריד בין חברות של יושבי-פסאות לחברות של יושבי-שטיחים. ישנה גם האסוציאציה של פסאות מקני סמכות: Chairs [יושבי ראש], כס מלכות או מרות 'אקס קתדרה'. כל ההיררכיה והסמכות הלימודית, הדתית והפוליטית נוכחת במובלע.

באשר לישבן, עוצמת ההתקשרויות שלו אינה פחותה. הגבול בין אלה שיותר להם להשוף את ישבנם לבין אלה שאסור להם לעשות זאת הוא הגבול בין ילדים שאין להם אישיות מוסרית שלמה ובין בוגרים שיש להם אישיות שכזאת. חשיפת ישבן בין הבוגרים היא סימן מובהק ביותר לאינטימיות מוצנעת או לחברות במועדון נודיסטים. ישבנים הם מצחיקים, גסים, מלוכלכים ומעוררים מבחינה מינית, ועל כן - מסוכנים. האבסורדיות שלהם היא שסתום ביטחון המוסת ומשחרר חלק מן הלחץ שנוצר מהיותם נחשקים מאוד. מכאן שיש להם זיקה קרובה מאוד לגבולות האסתטיים, המוסריים והשיוכיים של תרבות שלמה. וכך, בכל פעם שאתה מתיישב, מניח וביה אתה מפעיל מושג, והמושג הזה מקשר אותך לעולם תרבותי-מוסרי שלם, על ערכיו, מתחיו וסכסוכיו. ללא עולם זה, פעולתך לא תהיה מה שהיא, היא תהיה רק מצב פיסיקלי מת ונטול משמעות והיא לא תהיה חלק מחיים. אולם פעולתך חוזרת ומחייבת את המושג ובכך היא מצדה מאשרת את העולם ההוא, שמושגיו קשורים זה לזה במכלול חי. יחסי גומלין דו-סטריים אלו נקראו 'הבניה' (structuration), ומילה זו נועדה להסביר כיצד חברה היא בעת ובעונה אחת גם כן וגם לא סיכום גרנד של

היחידים המרכיבים אותה. היא נבנית מפעולות של יחידים, אך הפעולות הללו גם חדרות בה והיא זו המגדירה אותן.

קטעי פרוזה כמו הקטע שלעיל אינם בלתי-אופייניים לחלק ניכר מן התאוריה החברתית בת זמננו, אם כי ההדגמה שהבאתי אולי איננה מגיעה לשיאי הסטנדרטים בוֹיאנר הזה ואיני מצפה שהיא תנכה אותי ברוב תשואות. אולם לא זו בלבד שהסגנון הזה מקנה יוקרה לבעל-המקצוע ומצייד אותו במוצר שהוא יכול להציע, כל-כולו מעשי ידיו; יש לו תפקיד נוסף: העובדה שכל העולמות הללו הם פרי של הבניה חברתית הופכת אותם לאפשרות עומדת לבחירה, למערכת מסוימת של רעיונות שהיא תולדה מהקשר היסטורי מסוים וקהילייה מסוימת זו או אחרת היא הנושאת אותה ולא קהילייה אוניוורסלית.

פירוש הדבר שתקפותם של הרעיונות הללו מוגבלת בלבד ולא מוחלטת. רק מחשבה (קולקטיבית, זו המשותפת לתרבות שלמה) היא העושה כל דבר למה שהוא. הטיעון הזה יכול להיות אמצעי לשלילת התקפות של כל עובדה או חיזוי (affirmation); אולם כמובן גם אפשר להשתמש בו כדי לבסס ולאשש כל טענה מועדפת. כך אפשר לבטל בהגף יד כל אפיון עוין של קבוצות מועדפות, ללא חקירה מייגעת ומאומצת בדבר ביסוסו האמפירי; זאת 'דה-קונסטרוקציה'. אולם באופן דומה אמונות מועדפות זוכות באופן אוטומטי בחותמת של כשרות על סמך העובדה שהן מסייעות לקיבוץ האנושי הנדון.

קלילות זו הן בלגיטימציה ו הן בדה-לגיטימציה על פי הרצון היא במידה רבה חלק מן המתירנות הקונצפטואלית ומן האבטינומיות נוסח 'סוף האלף', השתחררות שחצנית מכותנות-כפייה אמפיריות או לוגיות קודמות.

בגֵרסאות אחדות של המרקסיות הוטרם כמובן הטיעון לתקפות על סמך סיוע לאינטרסים מועדפים. המרקסיות חמק מן הרליטיביות שהיה מובלע בחלק מן הדוקטרינות שלו באמצעות נוסחאות כגון הטענה כי כל מה שעוזר לשחרורו של מעמד הפועלים הוא מניה וביה אִמְתִי (כדבריו של גורו אחד בן זמננו). המרקסיות המאוחרת תרם במידה ניכרת להלוך הרוח הזה. פעם, לפני זמן רב, המרקסיות התאפיינה בחיובים רבים, כלומר הציג תודעה אמתית כביכול; תורתו בדבר התודעה המזויפת היתה רק תוספת שולית, שנועדה להסביר למשל מדוע הגרמנים של ימי צעירותו של מרקס כשלו ולא ראו את האמת - היא תלתה זאת בכך שהם חיפשו ניתומים לחולשתם דאו בפנטסיה פילוסופית. ככל שההיסטוריה הפריכה את הדוקטרינה המרקסיסטית יותר ויותר והתודעה האמתית הצטמקה באופן אסימפטוטי עד לכדי אפס, כך התרחבה בהתאמה התאוריה בדבר התודעה המזויפת. היא מילאה אפוא את הזירה שהתפתחה ונהפכה למומחיותו המתרברבת של המרקסיות באחרית ימיו. אלה שעסקו בכך התמכרו בדיוק לאותו סוג של עניין שמרקס ואנגלס לגלגו עליו בהאידיאולוגיה הגרמנית: הם ניחמו את עצמם על חוסר-האונים הפוליטי שלהם באמצעות צעידה חדרות חשיבות עצמית במחוזות של ערפל פילוסופי הווי (Cloud-cuckoo-land).

לפני כמה עשרות שנים היתה אופנתית למדי תנועה אחרת בעלת סגנון מובהק

משלה להגיע למתירנות האנטינומית הזאת. היא נודעה בשם 'אתנו-מתודולוגיה' ויסד אותה אדם ששמו בשינוי כתיב היה כשם זמר פופ ורשת של מסעדות זולות [הסוציולוג האמריקני Harold Garfinkel, הזמר ארט גרפונקל ורשת המסעדות גרפונקליס]. היה בכך משום ביאור מסוים לתופעה. התחבולה המרכזית של האתנו-מתודולוגיה היתה העלאה של השניות כדלקמן: החיוויים שלנו הם טענות לאמת, אך יחד עם זאת אנשים קונקרטיים הם הטוענים אותן, בדרך כלל למען מסורות מסוימות ומתוך הקשרים חברתיים מוגדרים. המשתמשים בסגנון זה התמקדו בהבט השני שהוזכר כאן ואפשרו לו להגות מן המסילה את השיקול האחר. כך נמנעה יכולת להסתמך על ראיות או על כללים של הגינות נוהלית, שהרי ככלות הכל אלה אינם אלא מהלכים במשחק, מהלכיו של אחד מבעלי העניין, ויריבו רשאי לנקוט מהלכים אחרים. אין כל רבותא בכך ששאלה ביקורתית מסוימת חושפת סתירה או שגיאה בעמדתך. שאלה של מבקר היא מהלך שנקט יריב - אפשר לפרש אותה בתור מהלך שכזה וכך לבטל אותה. אפיון זה נחשב דה-לגיטימציה תקפה וגם הֵתר להתעלם מכל הגינות נוהלית מקובלת.

אמצעי מסוג זה בלט גם בפסיכואנליזה, שהמניעים חשובים בה יותר מן הראיות לשם פירוש משמעותו של חיווי. על פי תורת פרויד פירוש החיווי נובע מן התפקיד שהתת-מודע ממלא בו כביכול, ואילו האתנו-מתודולוגיה הופכת אותו לנגזר מן התפקיד החברתי של השית. בכל אחד מהמקרים, טענות לאמת צרופה (genuine) מוגנבות בסיום - שהרי לאמתו של דבר אי-אפשר בלעדיהן - אך רק לפי ראות עיניו של המשתמש בתאוריה ורק תחת פיקוחו. אינני יודע אם עדיין משתמשים באתנו-מתודולוגיה או שהיא נפלה קורבן להתיישנות המתוכננת שהיא אינהרנטית לחיי השיגונות האופנתיים הללו; אך על כל פנים היא תרמה את תרומתה לאקלים הרווח עתה.

דברים אלו נכונים, בקנה מידה רחב יותר בהרבה, הן לגבי ויטגנשטיין והן לגבי הפנומנולוגיה. לדוקטרינה של ויטגנשטיין בדבר הטבע החברתי שביסודם של כל המושגים ובדבר הסמכות האחרונה כביכול של קהילות שפה ('צורות חיים') יש בדיק אותן ההשלכות האנטינומיות הרצויות כל כך להלוך הרוח הנדון: כל התרבויות יוצרות את עולמן שלהן ולא יתכן עולם אחר. כיום ויטגנשטיין הוא משחק ישן בפילוסופיה; יותר מדי אנשים מכירים מקרוב את מהלכי הפתיחה שלו ולכן בקיאות בהם כבר אינה מקנה יוקרה, אך ממשיכים לפתח אותם בתחומים כגון לימודי הספרות, כי שם הם עדיין בגדר של חידוש. גם הפנומנולוגיה מדגישה את המושג 'Lebenswelt', העולם ש'חווים' אותו, ומקנה לו תוקף דומה לתוקפו של המושג 'צורת חיים' אצל ויטגנשטיין. בשני המקרים יש נטייה לקשור בין התקינות הפוליטית (political correctness) ובין העולם שחווים אותו או העולם המשותף ולהקיע את השימוש בידע אחר כ'מדעניות' ('scientism').

האם אפשר לאפיין באורח כללי את הלוך הרוח המקיף הזה, על כל מגוון מקורותיו החברתיים והאינטלקטואליים (ואני בטוח שלא מיציתי את כולם)? כאשר

רוברט מוסיל תיאר את 'סוף המאה' הקודם הוא הסתפק בפירוט הסתירות ובהגדתן לנינוחות השאננה ששררה לפני כן. האם אנחנו יכולים להרחיק לכת מעבר לכך? הלוך הרוח הזה חודר עמידה על רלטיביזם, טובייקטיביות, מתירנות אינטלקטואלית ואנטינומיות, והוא מסתיים באבסורדיות. אנו נמצאים בעיצומה של הפקרות מושגית, הכללים מושעים ומבוזים ולעג הוא מנת חלקם של הדבקים בהם. מפירי הכללים הישנים הם תוקפניים בצדקנותם ולהוטים להכתים מבחינה מוסרית ופוליטית את אלה האוחזים בכללים. קשה לקבוע אם כל זה אכן מוזיק כל כך. אפשר ליהנות בקרנבלים, אך קרנבלים ללא סוף יכולים להלאות. הכישלון מובטח, אם אומנם כל הטענות הקוגניטיביות ייחשבו למסכות ותלבושות בחגיגה תמידית, פתוחות לבחירה ופטורות מכל רסן עובדתי או גיוגי, והכל לכאורה בשם השוויון הבינ־תרבותי.

ישנו אנתרופולוג אמריקני רב־השפעה [קליפורד גירץ, Clifford Geertz] שהיה רוצה כי נאמין שאין לנו מה לחשוש מן הרלטיביזם. הוא מוקיע את 'האנטי־רלטיביסטים' כאנשים הפוחדים ללא צורך מפני משהו תמים למדי – הם מוכי אימה, כך נראה, מן הצל של עצמם. לו עצמו, בפזיזות מודעת כלשהי ובחן נערי מובלט, נוח מאוד עם השד ואין לו כל בעיה לביית אותו. הוא לא ינשך, אם תראה לו שאינך חושש ממנו.

האמת שונה למדי. שוויון־נפש מחונחן שכזה אפשרי רק מתוך אי־הבנת הבעיות. הרלטיביזם הקוגניטיבי הוא דברי הבל ורעות רוח, הרלטיביזם המוסרי הוא טרגי. אינך יכול להבין את מצבו של האדם, אם אתה מתעלם מן התמורה הכוללת שחוללה בו הצלחתה של המהפכה המדעית או אם אתה מכחיש אותה. ההכרה באי־השוויון בין טענות קוגניטיביות אינה כרוכה בשום פנים ואופן ביחס מפלה כלפי אנשים – ממש ההפך הוא הנכון. למחולליה המקריים של המהפכה המדעית אין כל מונופול עליה, ולאו דווקא הם בהכרח המוציאים־לפועל הטובים ביותר שלה. ידע תקף חוצה גבולות ולא יוצר אותם. פשוט אי־אפשר להבין את מצבנו החברתי המשותף, בלי לצאת מן העובדה הבלתי־מעורערת כי אפשר לרכוש ידיעה אמיתית על הטבע והיא אכן נרכשה ושינתה לחלוטין את המסגרת המושגית שחברות אנושיות פועלות בתוכה.

להעמיד פנים כאילו המהפכה המדעית של המאה השבע־עשרה והגשמתה לבסוף בשלב האחרון של המהפכה התעשייתית לא שינו כליל את פני העולם, אלא הן רק בגדר של מעבר מתרבות אחת לאחרת, זו פשוט התייפייפות חסרת־אחריות. הדבר נכון גם לגבי 'ההכנה החברתית של המציאות' שהוגזמה באופן גרוטסקי; נחוץ להשלימה בהכנה הטבעית של החברה. ישנם סייגים למידת יכולתן של חברות ליצור את עולמותיהן, ויש לחקור מה הם הסייגים הללו. יכולת השליטה החדשה שלנו הביאה עמה גם הכרה בדבר מידת היותנו נשלטים. אין זה נכון שכל עולם הוא אפשרי, ומתוך המגוון של כל העולמות האפשריים, לא כולם שווים מבחינה קוגניטיבית.

יחד עם זאת, השינוי הגדול שהביא אותנו להבנה של הטבע ולשליטה בו גם שָׁלַל מאתנו את היכולת להבטיח עוגן יציב לערכים שלנו, שעה שחלקים ניכרים מן האנושות התרגלו לביטחון כזה במשך העידן של האמונה בדת דוקטרינלית.

לגיטימציה מוסרית מחייבת בסיס נתונים מוצק על עולמנו, אם אפשר לנסח זאת כך, ועל הזיקה הכובלת בינו ובין השיפוט המוסרי. אולם אותה צורת ידיעה אשר שחררה אותנו מדלות היא גם זו הכרוכה בהתנערות משני סוגי הכוּרָה הללו. לפיכך המשבר המוסרי שלנו גם הוא תולדה של שחרורנו ממחסור ומעריצות. משימתנו הקשה היא לפתח את האפשרויות התברתיות הגלומות במצבנו, שהוא מצב של שפע בטוּל אשליות. אין לנו כל בררה כאן; העמדת פנים כאילו יש לנו בררה - לטעון שהבעיה כלל אינה מתעוררת ובמקומה יסתחרר קרנבל בלתי־פוסק - היא אבסורדית. נחוצים זיקוקי דינור ב'סוף האלף', אבל אסור שהם יפיקעו מאתנו את תחושת המציאות.